

Haklik Norbert

Egy megíratlan emlékirat krónikája

Janusz Korczak: *Gettónapló*

Janusz Korczak *Gettónaplója* kivételes darabja a holokauszt-irodalomnak. Olyan művekben ugyanis bővelkedünk, amelyeket a szerző utólag, a vészkorszak tapasztalatait feldolgozva, annak túlélőjeként vetett papírra – talán Kertész Imre *Sorstalansága* kívánkozik ide a leginkább magától értetődő példaként. Hasonlóképp olyan alkotások is szép számmal maradtak ránk, amelyek írója csakis a vészkorszakot dokumentáló mű által ismert – és ugyan melyikünk tudná megmondani, vajon gyarapodott-e volna tovább, s ha igen, milyen művekké az *Auschwitz-tekerés* szerzője, Zalmen Gradowski, vagy éppen Anna Frank életműve, ha megadatik nekik, hogy túléljék a haláltáborot.

Annál ritkább együttállás az, amikor olyan alkotók vészkorszakban készült szövegeit vehetjük kézbe, akik már a holokauszt előtt is előkelő helyet vívtak ki maguknak a szellemi életben. Ugyanennek az éremnek a másik oldala a hiány – nem tudhatjuk, volt-e alkalma feljegyzéseket papírra vetni, netán naplót vezetni Pap Károlynak Bergen-Belsenben, vagy Szerb Antalnak a munkaszolgálatban, és ha igen, akkor mi állhatott ezekben. A legritkább esetekben viszont első kézből ismerhetjük meg, hogyan desztillálta művekké az alkotó személyiség akár az utolsó napok tapasztalatait is. Magyar vonatkozásban egyértelműen Radnóti Miklós bori notesze a legkiválóbb példája azoknak szövegeknek, amelyekben az irodalmi szintű megformáltság és a tanúságtevő dokumentumérték kéz a kézben jár. Radnóti esetében ráadásul az abdai tömegsírban megtalált versek az életmű kiteljesedését és csúcását is jelentik. Adszurd, hogy mindez a költészet egyik kétségtelen előnyét is remekül példázza a többi műnimmel szemben – elvégre már pusztán a szükséges szövegterjedelem miatt sem kínálkozhatott alkalom arra, hogy bárki prózában, vagy drámában hozzon létre a munkaszolgálat körülményei közepette világirodalmi mércé szerint is kimagasló értékű remekműveket.

Janusz Korczak nem volt költő, következésképp *Gettónaplója* természetéből, valamint a szerkesztés-véglegesítés esélyének hiányából fakadóan csakis

töredékes és vázlatos lehet. Ráadásul az orvos, reformpedagógus, dráma- és meseíró – akit a magyar olvasó leginkább az *Első Matykó Király* című meseregény, valamint a *Hogyan szeressük a gyermeket?* és az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének alapjául szolgáló, *A gyermek joga a tiszteletrre* című programművek szerzőjeként, na meg persze Andrzej Wajda életrajzi filmjéből ismerhet – a bő három hónap alatt, amelynek során a *Gettónapló* készült, sok minden mással volt elfoglalva az írás mellett. Leginkább azzal, hogy a lehetetlen körülmények ellenére is fenntartsa és működtesse a varsói gettó területére áttelepített Árvaházát – és a napló nem hagy kétséget azt illetően, mai szóval élve, mily komoly menedzseri képességeket követelt meg ez a feladat.

Korczak utolsó, alig kilencsoros feljegyzése a kiszolgáltatottság tapasztalatát zanzásítja egyetlen mikro jelenetű, amelyben a szerző virágokat locsol, arra gondolva, kopasz feje milyen jó célpontot kínálna az utcán álldogáló gépfegyveres őr számára. Korczak a helyzet kifordított logikájából fakadóan teszi fel a kérdést, vajon miért nem lő az őr, hogy tüstént megválaszolja azzal az érveléssel, amelynek ellentétpárja később a nürnbergi perekben tért vissza – „Nem kapott parancsot” –, ám mindeközben ha nem is a megbocsátás, de a megértésre irányuló óhaj gesztusaként morfondírozik el arról, az őr civilként vajon „falusi tanító volt, netán jegyző, utca-seprő Lipcsében, vagy pincér Kölnben.” (90.) Ahoogy viszont a szerző eljut a felütéstől eddig a jelenetig – amely nem az írói szándék, hanem a Treblinkába való deportálás miatt lett záróepizóddá –, az a szöveg önmeghatározásának változásai miatt is roppant érdekes.

Janusz Korczak *Gettónaplója* ugyanis önmagának metaszövege is egyben. Amit néhány recenzió összeszedetlenségnek és zavarosságnak tekint, az ugyanis nem más, mint a szöveg stratégiájának, céljainak és lehetőségeinek folyamatos újraértelmezése a jelen időben rögzített valóság alakulásának megfelelően. Az első oldalakon a szerző az önéletrajz-írás mikéntjéről elmélkedik, például a kútásás-metaforában – „a munkát nem a kút fenekével kezded:

Janusz Korczak-emlékmű a University of British Columbia épületében.
Marek Rona lengyel szobrászművész alkotása.

először széles mozdulattal a felső réteget mozgatod meg, arrébb veted a földet, folyamatosan lapátolva, nem tudva, mi van lejjebb, hány összefonódott gyökér, milyen akadályok és üregek” (8.) –, nyilvánvalóan elegendő időt és megfelelő körülményeket feltételezve a jövőben egy effajta időigényes írói vállalkozás sikerre viteléhez, hogy tízegynéhány oldallal később az átfogó alaposság helyett már az esszenciális sűrített megragadása legyen a cél, amelyet Korczak az ismert festőnek a gyerekrajzokra adott reakciójával szemléltet: „Mindenkinek azt kellene ceruzával megörökítenie, amit meg akar őrizni emlékeiben. Aki erre nem képes, az analfabéta.” (22.) Korczak írásában ráadásul *naplók-anaplóban* is szerepet kapnak, amikor az Árvaházban lakó gyerekek vele megosztott feljegyzéseinek „fáj-

dalmas komolyságát” (72.) említi, hogy a legutolsót mindössze tíz nappal megelőző bejegyzésben már „valamilyen rendezettséget vinni az írásba” (78.) is nehéz vállalkásként tűnjék föl.

Az önnön céljait és kilátásait a realitás alakulásának megfelelően felszámoló *Gettónapló* szövegrészletei paradox módon mégis megdöbbentő műfaji, látásmódbeli és tematikus gazdagságot képviselnek. Az emberiséget az embertelenség arányának megfelelően tizedelő, s azt e gyakorlat eredményeképpen az állatokhoz közelítő képzeletbeli gépezetről szóló látomás (32.) mintha annak a Kurt Vonnegutnak a *Galápagos* című regényben (1985) megfogalmazott, kifordított evolúcióméletét vetítené előre, aki majd két és fél évvel a Korczak-féle *Gettónapló* félbeszakadta után, Drezda szőnyegbombázásakor tesz szert az írói attitűdjét alapjaiban meghatározó traumatikus élményekre. A sci-fi-ötletkezdemény mellett novellavázlatok (78.) és a megírni vágyott életrajzi regények és mesekönyvek listája (12–13.) is helyet kap a napló lapjain, akár csak az ember karrierjéről szóló mérleg megvonása, amelynek az eredménye legalábbis „kétséges, nagyon kétséges” (13.), olvasható azonban a kötetben eszmefuttatás arról is, hogyan él tovább az egyházközpontú világ a felvilágosodást követő szekularizált kor intézményrendszerében (68.), akár csak a beszéd és a beszélgetés természetrajzáról. (75.)

Mindezeket a gondolatfutamokat a hétköznapi élet eseményéről szóló beszámolók kapcsolják össze, amelyek között a *Posta* című Tagore-darab Árvaház-beli előadásának elbeszélése éppúgy szerepet kap, mint annak bemutatása, hogyan válik egyre nehezebbé Korczak számára az, hogy fenntartsa az intézmény lakói számára a normalitás látzatát megőrző körülményeket. (Érdekes összevetést kínál az erre irányuló korczeni törekvés a Radu Mihăileanu rendezte *Életvonat* című film Slomójának pozíciójával – nem lepődnek meg, ha Korczak naplója is ott lett volna a valóságot az elbeszélés eszköze által elviselhetővé átértelmező zsidó mesélő

karakterének ihletői között.) A korczaki hozzáállásra nagyon is jellemző, egyszersmind a feldolgozott valóság tragikumát méginkább kidomborító motívum, hogy a *Gettónapló*ból a jó kedély sem hiányzik, legyen szó akár annak a tragikomikus gyermekkori emlékeknek a felidézéséről, amikor egyik játszópajtása kijelentette, hogy a kis Korczak nem jelölheti meg kereszttel elpusztult házikedvence sírját, ugyanis „a kanári zsidó volt” (11.), vagy éppen arról a lengyel humorra oly jellemző morbiditással előadott jelenthez, amelyben Korczak azt tudakolja a húsbolt eladónőjétől, a kolbász nem véletlenül emberhúsból való-e, „mert lóhúsnak valahogy túl olcsó”. (36.)

Ezeket a jeleneteket ellenpontozzák azok a passzusok, amikor a jó kedélyre való törekvés és a történetmondás függönyén is átszüremlik a valóság

mélystötéje – és e passzusok közül is talán az a legmegrázóbb, amikor Korczak komolyan fontolóra veszi az eutanáziát, mint lehetőséget „a zsidó gettóban élő, kiirtásra ítélt csecsemők és vénék” sorsának megkönnyítésére. (69.)

Janusz Korczak *Gettónaplójának* az 1942. augusztus 1-i bejegyzéssel vége szakadt. Amikor az Árvaház lakóit a treblinkai haláltáborba szállították, Janusz Korczak önként a neveltjeivel tartott, és elkísérte a kétszáz gyermeket a gázkamrába.

Mintha a szerző halála lett volna az igazi zárófejezet, amely végérvényesen visszavonhatatlanná tette e minden ízében életigenlő, csak-azért-is emberszeretetről árulkodó *Gettónapló* hitelét.

(Janusz Korczak: *Gettónapló*. Fordította: Pászt Patricia, Borzon Daniel. KUK Könyv és Kávész Kft., Budapest, 2017, 92 oldal, 2450 Ft)

Vera Ebels-Dolanova (1949 – 2018)

Vera Ebels-Dolanová 1948-ban született Prágában és 1968-ban emigrált Hollandiába. A Groeningeni Egyetemen pszichológus alapképzetséget, majd az Amszterdami Egyetemen politikai és társadalomtudományi mesterdiplomát szerzett.

Az 1970-es évek végétől az 1990-es évek elejéig az „Info over Charta 77” (információ a Charta 77-ről) holland folyóiratot szerkesztette. Közép- és Kelet-Európáról tudósította a holland sajtót, Jana Danielova néven, számos írása jelent meg a *De Groene Amsterdammer*-ben és egyéb holland lapokban. 1985-től 1988-ig az Anna Frank Alapítvány dokumentációs részlegének vezetője volt. Az Amszterdami Egyetemen kelet-európai ismereteket oktatott.

1995-től az amszterdami CEEBP (közép- és kelet-európai irodalmi művek megjelenését támogató alapítvány) igazgatójaként dolgozott. Fáradhatatlan erőfeszítéseinek köszönhetően számtalan irodalmi mű fordítása és kiadása vált lehetővé a közép- és kelet-európai országokban. Igazgatósága alatt a kiadók, terjesztők, könyvkereskedők részére is szervezett programokat, szakmai ismereteik bővítése és a könyvkereskedelmi infrastruktúra javítása céljából.

Megjelent könyvei közé tartozik „Een aanzet tot een biografie van Kurt Baschwitz” (Kurt Baschwitz életrajza, Amszterdam, 1983) és „Publishers’ Portraits. Publishing in Central and Eastern Europe” (Szerzők portréi; közép- és kelet-európai szerzők, Amszterdam, 1997).

Vera Ebels-Dolanová Hosszú betegség után hunyt el 2018. február 15-én, Hollandiában.

A Múlt és Jövő – elsősorban a könyvkiadó – sokat köszönhet Verának. Az egyik Frankfurti Nemzetközi Könyvvásáron ismerkedtünk meg, s azóta a fordítás köteteink többségén rajta van a az általa létrehozott CEEBP gondoskodásának, támogatásának áldásos nyoma. Az olyan, nem nagy reflektor fényben fürdő személyiségek, mint Vera, munkájának köszönhető az egyetemes kultúra ropant épületén egy újabb, szoba, vagy ablak, s a kulturák cseréjének szerves folyamata. Nagyon fog hiányozni nekünk, akik személyesen ismertük – de még inkább annak a nyitott, toleráns kulturális törekvéseknek (amelyek, mint a kis életrajzból is kitétszik, ’68 szelleméből virágoztak ki), amelyre ma oly rossz idők járnak.